

Els mitjans escrits i audiovisuals com a formadors lingüístics

Daniel Casals i Martorell
i Mar Massanell i Messalles (ed.)

Els mitjans escrits i audiovisuals com a formadors lingüístics

Daniel Casals i Martorell i Mar Massanell i Messalles (ed.)

Publicacions de l'Abadia de Montserrat

Presentació

El Grup de Recerca en Història de la Llengua Catalana de l'Època Contemporània (2017 SGR 1696), coordinat per Daniel Casals i Martorell, creat el 2009 a la Universitat Autònoma de Barcelona i reconegut i finançat per l'AGAUR de la Generalitat de Catalunya durant el període comprès entre 2017 i 2021, té entre les seves línies de recerca l'estudi dels espais sobre la llengua catalana que difonen els mitjans de comunicació de massa. Aquest col·lectiu de recerca ha comptat, a més, amb la concessió del projecte FFI2016-80191-P (AEI/FEDER, UE), titulat *Extensió social de la norma lingüística als mitjans de comunicació durant el segle xx* i atorgat pel Ministeri d'Economia i Competitivitat, de 2016 a 2021.

Com que el contingut nuclear de les seccions de difusió de coneixements lingüístics per part dels mitjans de comunicació és, sobretot, la norma lingüística, el Grup de Recerca en Història de la Llengua Catalana de l'Època Contemporània (2017 SGR 1696) va creure que era indispensable comptar amb la col·laboració de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC) per poder avançar, amb pas ferm, en aquesta línia d'investigació. En aquest sentit, des de 2014 la Societat Catalana de Llengua i Literatura, filial de l'IEC, s'ha compromès en el progrés de les investigacions

que s'han dut a terme sobre l'extensió de coneixements de la normativa lingüística des dels mitjans de comunicació de massa. I el 2018 aquest grup va promoure la signatura d'un conveni entre l'Institut d'Estudis Catalans i la Universitat Autònoma de Barcelona per continuar creant coneixement en la disciplina de la història de la llengua catalana de l'època contemporània i, particularment, sobre l'acció que exerceixen els mitjans de comunicació per a l'extensió social de la norma lingüística.

Des de la fundació del Grup de Recerca en Història de la Llengua Catalana de l'Època Contemporània (2017 SGR 1696), l'activitat al voltant d'aquesta línia de recerca s'ha concretat en l'organització de trobades acadèmiques nacionals i internacionals, la presentació de ponències, la confecció d'articles i números monogràfics en revistes especialitzades i l'elaboració de volums que contenen estudis acadèmics sobre la difusió de coneixements de llengua catalana als mitjans de comunicació de massa. En aquests compendis hi han participat membres de l'equip investigador del grup i del projecte de recerca esmentats i, amb la finalitat d'ampliar l'expertesa sobre el tema d'estudi, la nòmina d'autors s'ha ampliat a institucions compromeses amb aquesta línia de recerca, a altres investigadors externs al grup i també a creadors de seccions sobre la llengua.

Així, el 2018 va veure la llum *L'extensió social de la normativa als mitjans de comunicació*, editat per Daniel Casals i Martorell, Mar Massanell i Messalles i Mila Segarra, i el 2020 va arribar *La premsa, la ràdio i la televisió com a agents difusors de coneixements lingüístics* (2020), a cura de Daniel Casals i Martorell i Mar Massanell i Messalles. El present volum, titulat *Els mitjans escrits i audiovisuals com a formadors lingüístics*, que el lector té a les mans, completa la trilogia d'estudi de seccions sobre llengua catalana que els mitjans de comunicació han difós durant el segle xx i començament del segle xxi, com a resultat de la línia de recerca esmentada.

Amb els treballs d'investigació aplegats en els tres volums suara dits i en els articles publicats en revistes acadèmiques com a resultat de les investigacions del Grup de Recerca en Història de la Llengua Catalana

de l'Època Contemporània i del projecte de recerca FFI2016-80191-P (AEI/FEDER, UE), hem pogut arribar a una caracterització del que podríem anomenar *articulisme sobre la llengua catalana*. Aquest fenomen es localitza en l'àmbit dels mitjans de comunicació de massa i es concreta en espais de difusió social de coneixements lingüístics que se singularitzen per aquests onze trets:

1. Responen a un interès social

En els continguts de la premsa, la ràdio i la televisió s'hi ha inclòs tradicionalment la llengua, tant d'una manera regular com d'una forma esporàdica. Generalment, els continguts lingüístics s'han inserit en la secció de cultura dels mitjans, per bé que també han format part del bloc d'opinió. Aquesta acció divulgativa s'ha dut a terme o bé per iniciativa pròpia dels mitjans, lligada o no a l'actualitat, o bé a instància de les autoritats, amb l'objectiu de contribuir a una causa institucional com fomentar l'ús de la llengua, o bé per l'interès de l'audiència en l'idioma, entès com un element de cohesió de la comunitat. El públic mateix, per les vies de què disposa (com les cartes al director o el defensor de l'audiència), ha manifestat aquest interès, i de vegades ha instat a crear espais d'aquest tipus o ha proposat temes per ser-hi tractats.

2. Són presents en tots els territoris de parla catalana

Les seccions sobre coneixements lingüístics s'han localitzat en els diferents territoris del domini lingüístic català. Se n'han documentat al Principat de Catalunya, a les Illes Balears, al País Valencià, a l'Aragó catalanòfon, a Andorra, a la Catalunya del Nord i a l'Alguer. Alguns filòlegs, com Francesc de B. Moll, han contribuït a la difusió d'aspectes sobre la llengua catalana en més d'un territori i per a tipus diferents de mitjans, i fins i tot s'han detectat col·laboració i influències entre mitjans i autors de diferents àrees catalanòfones. La difusió de coneixements lingüístics als mitjans de comunicació sovint té en compte els fenòmens d'interferència provocats pel contacte amb altres llengües en els diversos territoris de parla catalana.

3. Es publiquen durant tot el segle xx i el començament del segle XXI

Els espais sobre la llengua catalana que els mitjans de comunicació de massa han difós s'estenen, d'una manera sostinguda, per tot el segle xx i les dues primeres dècades del segle XXI, per bé que se n'han documentat casos ja als segles XVIII i XIX. Aquesta extensió social s'ha dut a terme tant en èpoques de restriccions per a la llengua catalana (com les dictadures de Primo de Rivera i de Franco pel que fa als territoris catalanòfons que administrativament estan adscrits a l'Estat espanyol) com en èpoques favorables (per exemple, la Segona República, en el mateix àmbit administratiu). En aquest sentit, el fet que la llengua catalana no hagi estat oficial, o no ho sigui actualment en alguns territoris, no ha estat un obstacle per a l'existència d'aquest tipus d'espai. No obstant això, les vicissituds sociopolítiques sí que condicionen la quantitat, la regularitat i el format de les seccions sobre coneixements lingüístics.

4. Són presents als mitjans tradicionals i també als digitals

La premsa va ser el primer mitjà de comunicació que va acollir seccions sobre la llengua catalana, perquè és el més antic. Trobem columnes periodístiques regulars i esporàdiques que parlen d'aspectes lingüístics des del segle XVIII. D'ençà de la seva arribada als territoris catalanòfons, la radiodifusió es va afegir a la instrucció lingüística de la població amb espais dialogats, dramatitzats i d'entreteniment que, a més, se centraven en la llengua oral i alhora ampliaven els segments d'audiència i els estenien, per exemple, als infants. La ràdio atenia i atén fenòmens com les interferències en el català oral provocades per la pressió del castellà. Durant la segona meitat del segle xx, la televisió es va afegir, també amb formats d'entreteniment, a aquest propòsit i durant les primeres dècades del segle XXI la divulgació lingüística ha arribat als mitjans digitals.

5. Tracten aspectes del codi normatiu i qüestions vinculades a l'estatus

El contingut que predomina en els espais sobre la llengua catalana que difonen els mitjans de comunicació de massa està vinculat al corpus, sobretot a la norma lingüística establerta per l'Acadèmia, per bé que els operadors de proximitat també es fixen en particularitats geolingüístiques. L'extensió social de la norma es detecta d'ençà de 1913, quan l'Institut d'Estudis Catalans va promulgar les *Normes ortogràfiques*, primera obra del corpus normatiu fundacional. En èpoques de prohibició de la llengua, aquestes seccions substitueixen l'escola i, en períodes de normalitat, la reforcen i instrueixen els adults que no van poder aprendre la norma lingüística en l'ensenyament reglat. Sobretot en aquests darrers períodes, aquests espais poden tractar aspectes no resolts per l'autoritat lingüística. A més, es refereixen amb més freqüència a qüestions d'estatus, com la presència del català en alguns sectors socials, i polemitzen cíclicament al voltant de l'idioma.

6. Són obra d'autors de perfil divers

Els espais de tema lingüístic dels mitjans són obra d'investigadors universitaris, de divulgadors i d'assessors lingüístics dels mitjans de comunicació i d'altres àmbits com l'editorial. Els mitjans també han estat una tribuna perquè escriptors, traductors, periodistes i docents de llengua catalana es pronunciïn sobre el corpus i l'estatus de la llengua catalana. Fins i tot, opinadors i professionals especialitzats d'altres parcel·les del coneixement han manifestat, als mitjans, la seva posició sobre aspectes de l'ús lingüístic en els seus àmbits de treball respectius. Alguns autors s'han arribat a especialitzar en aquest gènere i n'han publicat sèries d'articles en diferents capçaleres, com ara Pompeu Fabra, Cèsar August Jordana, Albert Jané, Francesc de B. Moll i Joan Solà. Hi ha estudiosos, a més, que han intervingut en l'elaboració d'espais per a la premsa i la ràdio, com Emili Vallès, i el mateix Albert Jané n'ha assessorat també per a la televisió.

7. S'han aplegat sovint en volums recopilatoris

Hi ha sèries d'articles de temàtica lingüística publicades als mitjans que han estat recollides en volums recopilatoris, en alguns casos amb diverses edicions. Aquests compendis faciliten l'accés a aquests textos i n'eviten la dispersió, sobretot si tenim en compte que algunes seccions s'han publicat durant períodes dilatats. Són obra d'autors com el mateix Pompeu Fabra, Albert Jané i Enric Valor. Les «Converses filològiques», de Fabra, s'han recollit en diversos volums i se n'han fet diverses edicions entre el segle xx i el començament del segle xxi. En certes èpoques, alguns d'aquests aplecs fins i tot han constituït doctrina per valorar aspectes no sancionats per la normativa o per interpretar-ne d'altres de sancionats. Més recentment, certs espais lingüístics dels mitjans audiovisuals també han estat aplegats en forma de llibre, com ara *El llenguado*, i algunes sèries d'articles de premsa es poden trobar en blogs i pàgines web.

8. S'han adaptat a les xarxes socials

L'arribada de les xarxes socials ha permès la difusió més ràpida de microespais, o píndoles, de temàtica lingüística que esdevenen de consum immediat. Aquestes xarxes, alhora, amplien el nombre de destinataris potencials dels continguts sobre llengua catalana, sobretot entre la gent jove, perquè aquest segment de la població és el que més consumeix els productes que hi circulen. La qualitat dels continguts, però, pot presentar dèficits segons la institució, l'empresa o el particular que els elabora. Si els produeixen institucions que disposen de serveis lingüístics o empreses que es dediquen a prestar un servei d'aquest tipus, aquests espais són fiables, però la valoració pot canviar si són produïts per particulars o empreses que no disposen dels recursos esmentats. Els formats digitals ofereixen la possibilitat que el públic repliqui, matisi o s'adhereixi als continguts difosos.

9. S'inclouen en mitjans de comunicació diversos

Les seccions de contingut lingüístic són presents, en general, en mitjans de comunicació tradicionals que tenen com a abast una gran àrea o tot el domini lingüístic, tant si aquests operadors pertanyen a una institució pública com si depenen d'una empresa privada. També inclouen espais de difusió de coneixements de llengua els mitjans locals o de proximitat, els quals, a més de tractar qüestions generals de la normativa del català, solen adaptar el contingut d'aquestes seccions a les particularitats geolingüístiques de la zona d'atenció informativa corresponent. Algunes vegades, fins i tot, alguns d'aquests espais de temàtica lingüística són iniciativa conjunta de més d'un operador mediàtic. N'hi ha que, produïts per un operador o per equips de docents i fets a semblança d'altres cursos d'aprenentatge d'idiomes, han estat difosos posteriorment per més d'un mitjà de comunicació.

10. Responen al gènere informatiu o al d'entreteniment

Els espais de contingut lingüístic solen ser textos informatius monologats a la premsa, per bé que de vegades s'hi inclouen respostes a preguntes o matisacions formulades pels lectors, generalment per mitjà de cartes al director. En aquest sentit, les xarxes socials propicien, com ja hem esmentat, la intervenció de l'audiència. En diaris i revistes, tanmateix, hi ha alguns casos en què s'han inserit elements d'entreteniment com tires dibuixades o il·lustracions que formen part del material d'aprenentatge. Als mitjans audiovisuals, les seccions de tema lingüístic s'adscriuen sobretot al gènere d'entreteniment, atès que aquest amenitza la presentació dels continguts que es volen transmetre als receptors i estimula l'atenció del públic. Així, compten amb seccions de llengua en forma de concursos o de dramatitzacions, per bé que també s'hi dona entrada al format informatiu en petites dosis.

11. S'han publicat tant en mitjans escrits en català com en altres llengües

Els espais sobre la llengua catalana s'han publicat en mitjans que tenen el català com a llengua vehicular, però també han estat difosos per operadors que fan ús d'un altre idioma amb aquesta condició. Així, s'han inserit seccions sobre el català en mitjans elaborats en castellà en èpoques, com el franquisme, en què no hi havia diaris escrits íntegrament en català. No obstant això, en períodes de restriccions com l'esmentat també hi ha hagut capçaleres de premsa —generalment de difusió limitada— i mitjans audiovisuals en català que han inserit els espais objecte d'estudi. Durant el període històric suara dit, hi va haver seccions sobre el català escrites i dites en castellà. En èpoques democràtiques, també hi ha hagut seccions sobre el català en mitjans escrits o dits en castellà. La premsa escrita en francès a la Catalunya del Nord també ha inclòs columnes sobre la llengua catalana.

Aquests onze trets que caracteritzen els espais de contingut lingüístic difosos pels mitjans de comunicació es reflecteixen en aquest llibre com a resultat dels estudis monogràfics que conté. *Els mitjans escrits i audiovisuals com a formadors lingüístics* està encapçalat per un pròleg de Maria Teresa Cabré Castellví, presidenta de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC) i catedràtica emèrita de la Universitat Pompeu Fabra, seguit d'un altre pròleg de Nicolau Dols Salas, president de la Secció Filològica de l'IEC i catedràtic de la Universitat de les Illes Balears, que precedeix aquesta presentació dels editors. A continuació, hi ha un capítol marc de Joan Martí i Castell, primer rector i catedràtic emèrit de la Universitat Rovira i Virgili de Tarragona i membre de l'Institut d'Estudis Catalans, al qual segueixen dotze estudis monogràfics sobre seccions de contingut lingüístic difoses pels mitjans de comunicació durant el segle xx i el començament del XXI. A continuació, el lector hi trobarà una entrevista al periodista alguerès Miquel Serra. S'hi afegeixen els resums en català i en

anglès de cadascun dels capítols, i les trajectòries dels autors i dels editors del present volum.

La lliçó introductòria, de Joan Martí i Castell (Universitat Rovira i Virgili de Tarragona, Institut d'Estudis Catalans), es titula «Pompeu Fabra, entre la ciència i la política» i analitza les nombroses responsabilitats polítiques i socials que, al costat de les tasques filològiques, Pompeu Fabra va assumir com a resultat del seu compromís amb el país. Entre totes les que aquest capítol detalla, s'hi compten la presidència de l'associació Palestra i la del Consell de Cultura de la Generalitat de Catalunya, institució en l'estructura de la qual, a més, va exercir diverses responsabilitats. Martí i Castell explica les conseqüències que van comportar per a Fabra els compromisos que havia assumit. En són exemples, d'una banda, la destitució i l'empresonament que va patir arran dels Fets d'Octubre de 1934 i, de l'altra, l'exili dolorós que, des de 1939, va viure per la repressió franquista i que el va desterrar definitivament en territoris administrativament francesos. Tanmateix, ni en unes condicions penoses no va abandonar el compromís polític i social amb el país, tot i l'enyorament de Catalunya que l'amarava i les estretors econòmiques severes a què la seva família i ell es van veure sotmesos. Com a exemple d'aquesta fidelitat, Fabra va acceptar tant de ser membre del Consell Assessor de la Presidència de la Generalitat, creat pel president Josep Irla, com de ser nomenat conseller del Govern de Catalunya a l'exili. Aquest capítol repassa també la posició de Fabra sobre el concepte polític de llengua, el bilingüisme politicosocial i el nacionalisme identitari.

El capítol «L'ensenyament del valencià en la premsa durant la Segona República (1931-1936)», de Josep Daniel Climent Martínez (Institut d'Ensenyament Secundari Cid, Universitat Oberta de Catalunya), encapçala el bloc nuclear de treballs monogràfics que se centren en espais que els mitjans de comunicació de massa han dedicat a la difusió de coneixements lingüístics durant el segle xx i el començament del segle XXI. Ultra apuntar-hi l'exclusió del valencià durant la Segona República, les dificultats per aplicar el Decret de bilingüisme al País Valencià, i

l'aprovació i l'acollida de les *Normes* de Castelló en aquest territori, el capítol de Climent analitza diverses columnes sobre el valencià que la premsa va acollir durant la Segona República. Concretament, s'hi examinen les seccions «Notes gramaticals» (1932), «Curs d'ortografia valenciana per correspondència» (1933) i «Curs de morfologia valenciana per correspondència» (1934), que Carles Salvador va publicar a *El Camí*; «Notes gramaticals», d'aquest mateix autor, per a les capçaleres *Timó*, *Acció* i *Las Provincias*, en les quals també va elaborar l'espai «Idioma» (1935-1936); les col·laboracions de Josep Giner, entre 1931 i 1936, en les publicacions *El Poble Valencià*, *Acció*, *Timó*, *El Camí* i *Boatella*, i els articles de divulgació lingüística elaborats per Enric Valor per a «Idioma valencià» (1933-1934) d'*El Tio Cuc*.

Mar Massanell i Messalles (Universitat Autònoma de Barcelona, Institut d'Estudis Catalans), en el capítol «La "Secció filològica" (1956-1960), de Mateu Piguillem i Casadejust, a *Jovenívola*, butlletí interior de l'Orfeó Català», estudia la que sembla que va ser la primera secció de divulgació de la normativa en un mitjà de comunicació durant la dictadura franquista. L'estudi s'estructura en tres parts. En la primera, s'ofereix una semblança biogràfica de l'autor de la columna, Mateu Piguillem i Casadejust, que fou deixeble de Fabra a la Càtedra Superior de Català, va ser inscrit en el Cens de Professors de Català de la Generalitat republicana (1931-1939), va estar vinculat llargament a l'Orfeó Català i va ser arxiver del Palau de la Música Catalana. En la segona part, es presenta la revista *Jovenívola*, que és el títol que va rebre el butlletí interior de l'Orfeó Català entre 1955 i 1960, període durant el qual en van aparèixer quaranta-quatre números, escrits íntegrament en llengua catalana. Finalment, la tercera part del capítol està dedicada a l'anàlisi dels trenta-set lliuraments de la columna de divulgació de la normativa que Piguillem va inserir a *Jovenívola*, de la qual s'estudia el títol («Secció filològica»), la motivació, el mètode, les fonts i els continguts. Massanell conclou que la rellevància de Piguillem en la història de la divulgació de la normativa es deu, sobretot, al moment històric en què va escriure les seves lliçons, entre 1956 i 1960, en ple franquisme,

i al fet que sembla que va ser el pioner en la represa d'aquesta tasca a la premsa després de la desfeta de la Guerra Civil.

A continuació, el capítol «*Català de primera mà (1982-1983)*, de Televisió Espanyola a Catalunya. La transmissió de la normativa lingüística als mitjans audiovisuals», de Daniel Casals i Martorell (Universitat Autònoma de Barcelona, Societat Catalana de Llengua i Literatura), analitza els trets rellevants del programa televisiu esmentat, que el circuit català de Ràdio Televisió Espanyola va emetre entre 1982 i 1983, amb el propòsit de difondre un model de català correcte. Aquest treball examina *Català de primera mà* a partir de l'estudi d'una selecció d'aspectes d'aquest espai televisiu: l'origen, l'objectiu i l'equip; la durada, l'estructura i el gènere; la motivació; el model de llengua; el mètode d'ensenyament i el foment de comportaments lingüístics; l'estil, la música en català i la recepció. Aquest programa s'estructurava en tres parts: la primera era un capítol d'una sèrie interpretada per Rafael Anglada, Joan Borràs, Mercè Bruquetas i Carme Sansa en el paper de dos matrimonis que volien aprendre el català normatiu; la segona part la constituïen uns comentaris lingüístics a propòsit de formes, principalment errònies, usades pels personatges que apareixien a la sèrie esmentada, i la tercera era una peça musical catalana. Dissenyat per Òmnium Cultural a partir d'una proposta de Televisió Espanyola a Catalunya, aquest programa televisiu va ser possible gràcies a un equip integrat per Josep Maria Muntaner Pascual, com a director; Carles Valls, com a guionista de la sèrie; Albert Jané, com a guionista dels comentaris lingüístics; Jaume Planas, com a comentarista; Núria Aramon, com a assessora de fonètica, i Joan Triadú, en qualitat d'assessor general.

El capítol «L'ensenyament del valencià a través de les revistes locals i dels BIM (butlletins d'informació municipal) al voltant de la Transició democràtica (1970-1990)», escrit per Emili Casanova (UV), recull una recerca exhaustiva sobre els cursos de valencià que van publicar nombroses capçaleres periòdiques del País Valencià durant la Transició, com a conseqüència de l'interès que hi havia per l'aprenentatge de la llengua per part de la societat valenciana. Aquest treball d'investigació ha comp-

tat amb la col·laboració de persones que van viure de primera mà la sortida dels periòdics estudiats i també d'arxiviers i bibliotecaris que custodien les col·leccions completes d'aquestes publicacions. Els resultats que Casanova ha obtingut permeten d'establir una classificació de les publicacions periòdiques segons l'emissor: publicacions comercials; d'ajuntaments o de diputacions; d'organitzacions culturals; d'associacions locals; de formacions polítiques o sindicals; de centres educatius, i de parròquies i associacions religioses. Entre les capçaleres estudiades n'hi ha de tot el País Valencià, com *Información* d'Alacant, *Mediterráneo* de Castelló, i *BIM València*, *Saó*, *BIM Torrent*, *La Veu de Llúria*, *Berca*, *Rent*, *Generalitat*, *Som*, *Tots*, *Murta*, *L'Ullal*, *El Racó de la Ferradura*, *All-i-oli*, *El Tendur*, *Cal dir*, *Butlletí de l'Associació Cultural d'Oliva*, *A Mos Redó*, *La Figuera* i *El Pernet*, de València. Aquest estudi, doncs, ha permès descobrir moltes publicacions periòdiques que es van editar durant la Transició, que usaven el valencià com a llengua vehicular i que en van atendre l'ensenyament.

Rosa Calafat Vila (Universitat de les Illes Balears) és l'autora del capítol «Ideologies i tries lingüístiques a la Mallorca del segle xx (1970-1990). Els articles de premsa dels lingüistes Gabriel Bibiloni i Joan Melià». Després d'exposar el panorama coetani dels mitjans de comunicació de massa a les Illes Balears, aquest treball de recerca analitza els textos que Bibiloni i Melià van publicar en les esmentades dues dècades del segle xx, fonamentalment, a les revistes *Lluc* i *El Mirall*, des de les quals la intel·lectualitat balear difonia les seves idees sobre la llengua i la literatura catalanes. A més d'altres elements simbòlics, com la bandera, Bibiloni va tractar aspectes com la normalització de la toponímia i el model de llengua estàndard. A tall d'exemple, aquest autor planteja que la normativa no inclou formes balears com la desinència zero per a la primera persona del present d'indicatiu. Al seu torn, els articles a la premsa de Joan Melià van centrar-se en la situació de la llengua catalana en l'àmbit de l'ensenyament, amb reflexions sobre el baix ús del català entre els estudiants que cursaven el BUP i l'FP. En les seves intervencions a la premsa, tant Bibiloni com Melià van denunciar incon-

venients per a la normalització lingüística del català, com ara la manca d'equiparació legal amb el castellà, la necessitat de polítiques en matèria de llengua i la conveniència que els parlants canviïn certes actituds lingüístiques. Malgrat aquests obstacles, tots dos autors reconeixien aspectes positius, com la feina de la Universitat de les Illes Balears, la tasca dels docents i la presència del català en els mitjans de comunicació illencs.

Joan Melcion Tenas (Universitat Autònoma de Barcelona) és l'autor del capítol «*Digui, digui...*, primer curs multimèdia d'aprenentatge de català per a no catalanoparlants». S'hi assenyala que, a començament dels anys vuitanta del segle xx, la Direcció General de Política Lingüística de la Generalitat de Catalunya va tenir la iniciativa de dissenyar un curs d'aprenentatge de característiques similars a *Follow Me*. El mateix Melcion va coordinar l'equip que va elaborar aquell curs multimèdia, que estava integrat també per Rosa Rosanas, Marta Mas i M. Helena Vergés, amb l'assessorament pedagògic de Miquel Llobera, el lingüístic de Joan Solà i el sociolingüístic de Francesc Vallverdú. Al capítol, s'hi explica que *Digui, digui...* va seguir l'enfocament nocional-funcional i, com a objectiu destacat del projecte, es va dissenyar un llibre que gràficament fos atractiu, concebut com un conjunt de propostes que havien de guiar la tasca dels docents en llengua catalana. Un cop elaborats aquests materials, se'n va confegir una versió per a la premsa i una altra per a la ràdio i, posteriorment, Josep Maria Benet i Jornet en va elaborar la història que va ser la base de la versió televisiva, que estava integrada per trenta capítols d'uns cinc minuts de durada cadascun. Hi va col·laborar també el guionista Joan Potau, que va idear uns esquetxos breus que tenien l'objectiu de retenir mots i expressions importants. El curs *Digui, digui...* va ser emès per TVE a Catalunya i per Televisió de Catalunya i la primera versió s'adreçava a castellanoparlants. I posteriorment se'n van fer adaptacions per a parlants d'altres llengües com el francès, l'anglès, l'italià i l'alemany.

Agustí Mas i Montroig signa el capítol «*Estira la llengua!* (2012-2016): despertant la militància lingüística des de la ràdio pública d'Andorra».

És un treball monogràfic que centra l'atenció en l'espai radiofònic esmentat, que es va mantenir en antena durant cinc temporades a Ràdio Nacional d'Andorra. Aquest capítol, elaborat pel director del programa objecte d'estudi, en repassa diferents aspectes. El projecte, presentat el mateix 2012 davant de Ràdio Televisió d'Andorra (RTVA), preveia emetre un programa de ràdio de contingut eminentment lingüístic, per bé que també deixava lloc a altres qüestions culturals. Aquest espai radiofònic va adoptar un format que combinava la informació i l'entreteniment per presentar-se més dinàmic al públic. L'objectiu d'*Estira la llengua!* era contribuir a la normalització de la llengua catalana en l'estat pirinenc. Aquest capítol en repassa l'inici de les emissions, el 26 de març de 2012; l'equip que el va fer possible, que provenia dels diferents territoris catalanòfons; l'atenció pancatalana, i les seccions que va incloure. Entre aquestes, hi ha «Pedigrí.ad», que va ser confegida amb la implicació del Servei Lingüístic d'Andorra i en què es tractaven topònims andorrans, i «En perill d'extinció», a càrrec de Maria Cucurull, que analitzava mots i expressions que eren propis de les contrades andorranes i que queien en desús. Aquest treball d'Agustí Mas també explica la continuïtat i consolidació del programa *Estira la llengua!*, i els canvis que va experimentar tant en el contingut com en l'equip, la presència a la xarxa i la incorporació a la programació d'altres emissores.

El capítol «El pes de la norma en la societat i el mandat de l'ortografia: *El gran dictat*», elaborat per Marc Guevara Claramunt (Universitat Autònoma de Barcelona), se centra a analitzar els aspectes més rellevants d'aquest concurs televisiu, ideat per Xavier Bosch i presentat per Òscar Dalmau, que va ser emès per Televisió de Catalunya entre 2009 i 2016 amb un èxit d'audiència destacat. Aquest capítol fa un recorregut per la vida d'aquest espai televisiu d'entreteniment que va superar les 1.200 emissions i en el qual van prendre part dos milers de concursants. Amb la voluntat d'implicar-hi l'audiència, d'*El gran dictat* se'n van fer versions per a Android, iPhone i iPad. El capítol de Guevara detalla les nou proves que aquest concurs va acollir en els anys en què va ser emès i el desenvolupament de cadascuna. En destaca l'última

prova, «El gran dictat», que donava nom al programa i en la qual participaven només els dos concursants que havien obtingut les millors puntuacions en les proves anteriors. Un objectiu destacat d'aquest capítol és l'estudi del pes de la norma a *El gran dictat*, com a reflex de la importància que la societat atorga a aquest aspecte lingüístic, i de l'aportació d'aquest concurs televisiu a la «mitificació» de les regles ortogràfiques. S'hi explica també que d'aquest espai se'n van fer edicions especials com *El gran gran dictat*, en el qual participaven persones rellevants des del punt de vista públic, i *El petit dictat*, en què els concursants eren nens i nenes.

El capítol «“Ras i curt” (*VilaWeb*). Ensenyar llengua en un país de llenguaferits», obra de Jordi Badia i Pujol (*VilaWeb*), ens aproxima a una de les seccions amb què aquest diari digital difon continguts de caràcter lingüístic. Partint de la idea que tothom que s'ho proposi pot fer una determinada aportació a la llengua catalana actual, Jordi Badia, responsable de correcció lingüística de *VilaWeb*, ha elaborat la secció «Ras i curt». S'hi publiquen, quinzenalment, articles breus amb l'objectiu de transmetre aspectes de la llengua catalana que hi ha parlants que no diuen o no escriuen correctament, tant si és perquè no els van aprendre a l'escola com si és perquè no els recorden. Aquest capítol presenta una sèrie d'articles d'aquest espai que es van publicar entre el 30 de març i el 21 de desembre de 2019. Repassa els temes a què es van dedicar els articles esmentats (*perquè*, *per què*, *per a què*; *sinó*, *si no*; *en el que*, *en el qual*, etc.), l'origen dels materials i les singularitats dels mitjans digitals, com *VilaWeb*, a l'hora de transmetre coneixements lingüístics. En aquest sentit, el capítol de Badia inclou un apartat que analitza els avantatges del mitjà digital per ensenyar llengua, com ara que pot arribar a un públic nombrós ràpidament —instants després que s'hagi publicat—, que pot incloure enllaços a exercicis, a vídeos o a altres recursos per il·lustrar la informació que l'article subministra o per aprofundir-hi, i que, fins i tot, ofereix la possibilitat d'esmenar l'article, entre altres aspectes que diferencien el mitjà digital del convencional.

El capítol «“De tomatos i tendurs: les nostres paraules”, de *L’Informador* de la Costera» és obra de Vicent F. Garcia Perales (Universitat Cardenal Herrera-CEU). Aquest treball presenta els resultats d’una recerca que té l’objectiu de trobar els punts d’intersecció entre la llengua històrica i la llengua estàndard en un territori delimitat del País Valencià, la comarca de la Costera. Duu a terme el seu propòsit amb l’examen d’un corpus format pels trenta articles que van veure la llum dins de la columna de caràcter eminentment geolingüístic «De tomatos i tendurs: les nostres paraules», inserida en la publicació de proximitat *L’Informador* entre el 16 de novembre de 2019 i el 19 de desembre de 2020. El motiu dels articles esmentats, de Vicent Bataller Grau (la llista dels quals consta a l’annex 2 del capítol), és una paraula o expressió pròpia de la zona d’atenció informativa d’aquesta capçalera, perquè pretén atendre el patrimoni lingüístic local i donar-lo a conèixer o fer-lo present entre els seus lectors. Després d’un repàs detallat pels periòdics de Xàtiva i pel fenomen de la premsa de proximitat, aquest capítol aborda els precedents de la secció objecte d’estudi i també la seva línia editorial, l’estil de la columna, el model lingüístic de Vicenç Bataller, el lligam entre els textos publicats i el territori xativí, les interferències del castellà i les alternatives per evitar-les, el diminutiu com a tret lingüístic característic del valencià i l’interès pels parlars *xurros* de les zones de parla castellana del País Valencià.

Encara al País Valencià, el capítol següent es titula «La columna “Pren la paraula”, de Josep Lacreu, al diari *Levante-EMV*: arguments per a un model de llengua en un marc d’usos inconsistents», obra de Josep Àngel Mas Castells (Universitat Politècnica de València). La tria d’aquest objecte d’estudi es justifica per l’àmplia difusió de la capçalera en què s’insereix i per la trajectòria de Josep Lacreu, autor, entre d’altres, de l’obra de referència *Manual d’ús de l’estàndard oral*. Aquest capítol ofereix una visió panoràmica dels debats sobre el model lingüístic valencià més apropiat, amb una atenció especial al seu estat actual. Mas Castells considera, en el corpus d’estudi, els textos publicats en aquesta secció, que van ser aplegats en l’obra homònima, *Pren la paraula* (2017), que

inclou els articles datats entre el juny de 2016 i el febrer de 2017, i en el llibre *Més que paraules* (2018), que aplega els que Lacreu va publicar entre el març de 2017 i el novembre de 2018. Josep Àngel Mas Castells ens ofereix una anàlisi detallada de diferents aspectes de la columna «Pren la paraula», com ara els objectius i els destinataris, els temes de què tracten els articles, l'estructura i el contingut, i els esments als contrincants dialèctics de Lacreu en els temes que són objecte d'exposició dels seus articles.

El darrer dels dotze estudis monogràfics és «*Tenim paraula: les píndoles educatives d'InfoTV*», signat per Francesca Romero Forteza (Universitat Politècnica de València). Després d'un repàs exhaustiu per les seccions televisives que s'han dedicat a la divulgació de coneixements de llengua catalana en diferents canals televisius dels territoris de parla catalana, aquest treball se centra a examinar-ne un que va emetre InfoTV, el canal creat l'any 2004 per Juli Esteve, amb l'objectiu de divulgar coneixements lingüístics del valencià. La secció objecte d'estudi en aquest capítol és *Tenim paraula*, un microespai de contingut lingüístic, d'un minut de durada per emissió, del qual es van confegir 148 lliuraments. Sobre la base del concepte de *píndoles* o càpsules educatives o *objectes d'aprenentatge* (OA), Francesca Romero analitza les píndoles de *Tenim paraula* d'InfoTV i les classifica en tres nivells segons el contingut a què es dediquen: l'ortografia i la pronúncia, la morfosintaxi i, el més nombrós, el lèxic. Després de la quantificació de les píndoles dedicades a cada nivell i d'oferir els diferents aspectes tractats en taules detallades per a cadascun, Romero analitza qualitativament les dades, d'acord amb una eina que té en compte trenta-cinc paràmetres i que ha estat dissenyada expressament per a aquesta comesa.

A continuació, el lector trobarà una entrevista del periodista Agustí Mas i Montroig al col·lega de professió Miquel Serra, un alguerès que ha treballat a la premsa, a la ràdio i a la televisió i que ha fet ús del català de l'Alguer en la seva feina. Durant la seva carrera professional s'ha mostrat interessat en el patrimoni lingüístic d'aquest municipi de Sardenya, en particular, i en la llengua i en la cultura catalanes, en general.

Serra explica que va aprendre el català a casa i que n'ha fet ús com a periodista quan les condicions li ho han permès. En aquesta entrevista Miquel Serra repassa la presència de la llengua catalana als mitjans de comunicació de l'Alguer, però també s'endinsa en la situació de l'ús social de l'alguerès i no eludeix qüestions essencials per a la supervivència de l'alguerès com la transmissió intergeneracional. Està convençut que el català de l'Alguer l'han de defensar els parlants i que cal estudiar-lo. L'entrevista revela molts aspectes interessants, com el fet que, gràcies a les connexions aèries entre l'Alguer i el Principat de Catalunya, els joves algueresos van descobrir que la llengua que havien sentit als avis tenia una projecció molt més àmplia. Miquel Serra ha dirigit i presentat programes en què ha difós continguts lingüístics, com *La nostra llengua: miques de vida algueresa*, dedicat als oficis que s'havien perdut, i ha ajudat a difondre espais que s'han fet des d'altres territoris.

Tanquen el llibre *Els mitjans escrits i audiovisuals com a formadors lingüístics* els resums en català i en anglès dels diferents capítols i de l'entrevista que l'integren, i els currículums breus dels editors i dels autors que participen en aquest volum, a qui donem les gràcies per la seva feina. Així mateix, agraïm al Grup de Recerca en Història de la Llengua Catalana de l'Època Contemporània (2017 SGR 1696), reconegut i finançat per l'AGAUR de la Generalitat de Catalunya, i al projecte FFI2016-80191-P (AEI/FEDER, UE), concedit pel Ministeri d'Economia i Competitivitat, l'estímul acadèmic que representen i el suport econòmic que hi han esmerçat, sense els quals aquest llibre no hauria estat possible. Agraïm a M. Teresa Cabré Castellví, presidenta de l'Institut d'Estudis Catalans, i a Nicolau Dols, president de la Secció Filològica de l'IEC, que s'hagin avingut a redactar sengles pròlegs per a aquest volum. També donem les gràcies a Ràdio Televisió d'Andorra per haver autoritzat que el logotip del programa *Estira la llengua!* —que és objecte d'estudi en un dels capítols— il·lustri la coberta d'aquest volum.

En darrer terme, però no menys important, volem recordar el pare Josep Massot i Muntaner (1941-2022), que malauradament ens va dei-

xar el passat 24 d'abril i que havia acceptat la proposta d'acollir aquest volum a les Publicacions de l'Abadia de Montserrat, com ja havia succeït amb els primers dos volums de la trilogia que avui completem. Al cel sia!

DANIEL CASALS I MARTORELL

Grup de Recerca en Història de la Llengua

Catalana de l'Època Contemporània

Universitat Autònoma de Barcelona

Societat Catalana de Llengua i Literatura

MAR MASSANELL I MESSALLES

Grup de Recerca en Història de la Llengua

Catalana de l'Època Contemporània

Universitat Autònoma de Barcelona

Institut d'Estudis Catalans

Vilafranca del Penedès (Alt Penedès), 3 de setembre de 2023

Pompeu Fabra, entre la ciència i la política

JOAN MARTÍ I CASTELL

Universitat Rovira i Virgili de Tarragona

Institut d'Estudis Catalans

Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona

Reial Acadèmia de la Llengua Basca / Euskaltzaindia

1. Introducció

Potser no s'ha subratllat prou la singularitat de la figura de Pompeu Fabra, més enllà de la definició justa com el seny ordenador de la llengua catalana. Es tracta d'un personatge peculiar per causes diverses, començant per la del canvi de rumb en la dedicació professional; passant per la necessitat d'afrontar, d'encapçalar la tasca de la recuperació, amb la il·lusió de la transformació dels Països Catalans, maltractats i condemnats a una decadència cultural deplorable; per les vicissituds sociopolítiques que li tocà de viure, en una existència que el fa coprotagonista de la Renaixença de Catalunya; i acabant per la decepció d'haver-hi estat empresonat; d'haver-ne de fugir i, doncs, d'haver de treballar desterrat, exiliat de la Catalònia que estimava amb totes les seves forces.

El sentit de servei al país que el distingí impol·lutament, jo diria que era fins i tot un recurs tàctic dels seus amics per a fer-lo assentir davant sol·licituds que sabien que era fàcil que rebutgés. Ell mateix deia que s'estimava més dedicar-se a les causes culturals, a la creació i difusió del coneixement; no es considerava un polític. No amagava la pertinença a l'esquerra nacionalista, però tampoc no en feia ostentació i, coherent-

ment, mai no exigí la condició que, perquè una idea o iniciativa fossin acceptables, haguessin de procedir d'un partit determinat.

A parer meu, la labor filològica i lingüística ingent i decisiva que portà a cap és alhora filosòfica, social, reivindicativa.

2. La consciència d'una Espanya hostil. La repressió

Fabra arribà a sensibilitzar-se per l'acció cívica sobretot mitjançant la visió crítica que tingué del capteniment dels governs espanyols, tant des de la perspectiva general (sotmetiment de Catalunya i dels Països Catalans), com des de la més concreta per a llurs fins (sotmetiment de la llengua i la cultura catalanes).

De fet, la dictadura de Primo de Rivera constituí el segon exemple més tràgicament eloqüent del rebuig centralista de Catalunya (el primer fou el del regnat de Felip V), i Fabra l'entengué en el sentit més profund que tingué —destruir tota l'obra de redreçament nacional català que tan fatigosament s'havia dut a terme—, i n'analitzà les conseqüències amb un realisme sorprenent; n'escriví, per exemple, aquestes paraules: «Mai, des del temps de Felip V, no havia sofert Catalunya una acció desnacionalitzadora tan intensa. I d'aquesta prova havíem sortit incorruptes, però no invulnerats» (*OC*, 9, 2013: 555). La repressió ferotge del general suposà un punt d'inflexió en el pensament catalanista de Fabra, que el dugué a constituir i dirigir Palestra, des d'una visió que reclamava obertament l'alliberament nacional.

Molt aviat aquest govern totalitari afectà personalment Pompeu Fabra, perquè el 10 de maig de 1924 fou destituït del càrrec de professor de Llengua Catalana, perquè no atengué —Fabra va desobeir— una ordre de la Mancomunitat de Catalunya, que exigia la rectificació d'una carta col·lectiva que publicà *La Publicitat*, signada per ell amb altres professors, de suport a un col·lega psicòleg belga: «...queda V. destituido, con arreglo a lo dispuesto en el artículo 50 caso 2.º del reglamento interior de la Mancomunidad, del cargo de Profesor de Lengua Catalana (2 cursos) Cátedra libre».

El poder de la dictadura tenia el propòsit d'ensorrar Catalunya i de mirar, consegüentment, de marginal les persones més significades i

amb més carisma social, que en defensaven les institucions des del nacionalisme: Fabra n'era una, i no pas secundària. Anaren per ell.

Després del de Primo de Rivera, vingué l'altre cop d'estat que esclatà amb la Guerra Civil espanyola. Havent vençut el feixisme, trasbalsà totalment la vida. Foren molts que hagueren de marxar a l'exili; Pompeu Fabra el patí durament.

Allunyat de la seva terra, el fet que els amics li expliquessin epistolàriament la situació desastrosa que hi crearen els vencedors demostra inequívocament, d'una banda, que, al Mestre, li interessava i l'amoïnava l'acció política en general, i, de l'altra, que era considerat del tot necessari que un home de la seva categoria estigués al corrent de tot el que passava als Països Catalans.

Els estudiants del Front Universitari de Catalunya li adreçaren una carta de solidaritat per la investidura com a doctor *honoris causa* de la Universitat de Tolosa de Llenguadoc, datada el juliol de 1945, on fan constar les dificultats per què passava la llengua catalana a Barcelona a causa de l'animadversió violenta del Govern d'Espanya (OC, 8, 2011: 619; la cursiva és meua):

Els joves universitaris que a Catalunya menen combat per la llibertat de la Pàtria s'associen fervorosament a l'Homenatge que recentment us ha tributat la Universitat de Tolosa de Llenguadoc, en conferir-vos el grau de Doctor Honoris Causa. [...] *Estudiants d'una Universitat on la Llengua catalana és oficialment proscriu i vexada [...]*.

Amb el règim dictatorial de Franco, els qui no anaren a l'exili reberen les conseqüències d'una opressió que no cessava. Ramon Aramon té interès a fer saber a Fabra que no havien deixat de patir contínuament la persecució més descarada. En una carta datada el 13 de desembre de 1948, li explica: «La Dirección General de Propaganda [...] ha imposat una multa de cinc mil pessetes a la impremta que imprimí el nostre Cartell de premis d'enguany. Val la pena que ho feu saber als qui es pensen que per ací tot són flors i violes» (OC, 8, 2011: 763).

3. La presó i l'exili

El vessant polític de Pompeu Fabra fou impregnat d'una marca eminent que corrobora el seu compromís en favor dels Països Catalans i el rebuig de qualsevol règim totalitari que s'oposés al dret de decidir i a l'autodeterminació: l'exili. Haver de viure allunyat de la seva terra, com tants d'altres catalans, fou una llosa que li provocà tota mena de problemes.

L'enyorament, que sabem que era col·lectiu entre tots els qui hagueren d'abandonar la pàtria, amarà profundament també Pompeu Fabra. Altrament, la incertesa respecte a allò que realment s'esdevenia a Catalunya i la impossibilitat de tots els exiliats d'organitzar-se adequadament generaven en el Mestre impaciència, dubtes, la necessitat d'un notable esforç afegit per a mirar d'actuar amb prou seguretat en qüestions generals importants, sabent, si més no, que, enmig d'una enorme precarietat, no s'equivocava.

Albert Jané i Jordi Mir escriuen en la introducció d'un apartat de les OC del Mestre (OC, 9, 2013: 781):

No hi ha, en la vida de Fabra, episodis sobresortints, ni tombants espectaculars i decisius, llevat del que en podríem dir els dos exilis, és a dir, l'estada de deu anys a Bilbao, per la necessitat de guanyar-se la vida, i la fugida nord enllà, l'any 1939, com una víctima més, ell i la seva família, del desenllaç de la Guerra Civil, aquest cop sense retorn.

En total vint anys!, deu dels quals, els de la postguerra, el menaren a París, Montpeller i Prada.

Sobre el sentiment del dolor intern i la melangia que és l'enyorança que provoca un allunyament forçat que no se sap en quin moment s'acabarà, podríem citar un gruix enorme de laments del Mestre, sempre amb una serenitat exemplar, que deixà patents en tantes i tantes cartes. Em limitaré a reportar-ne alguns. Escriu el següent a Jaume Massó i Torrents, en una carta des de Bilbao, datada el 21 de març de 1906: «Adeu, noi, treballar i fora! Si sabessis quant anyoro tot això de per

aquí... aquestes montanyes! Aquest meu exili no ha de tenir mai fi?» (OC, 8, 2011: 114). Fabra s'hagué d'estar a Bilbao des de 1902 fins a 1912.

A Pere Coromines, en carta datada el gener de 1908, li diu (OC, 8, 2011: 133):

No us podeu afigurar quant desitjo tornar a Barcelona [...].

Vós heu pensat en el pobre desterrat, i prometeu treballar de fort i de ferm la meva candidatura [*segurament es refereix a la defensa de Fabra perquè entrés com a membre a l'Institut d'Estudis Catalans*]. Cregueu que us ho reagraic ben cordialment.

En una carta des de Bilbao, datada el 16 de gener de 1911, s'excusa prop de Joaquim Cases-Carbó (OC, 8, 2011: 188):

Perdona que ·t molesti fent-te tantes preguntes i consultes; però pensa que aquí estic tot sol, sense poder consultar res amb ningú; i qui no fa avui una consulta, demà una altra, les ha de fer totes juntes. Per això les meves cartes son tant empipadores...

En una altra a Joan Maragall des de Begoña, datada el 30 de maig de 1911, li diu: «No sabeu que ·l curs vinent potser ja ·l passaré a Barcelona? Com ho desitjo! Si sabessiu com un s'enyora, tant de temps lluny de Catalunya!» (OC, 8, 2011: 214). A Antoni M. Alcover, li escriu el mateix dia per ratificar-li l'alegria d'aquesta mateixa esperança (OC, 8, 2011: 215):

Amic estimat, Sempre he desitjat tornar a Barcelona; però ara n'estic desficiós, puix crec que tots plegats podem fer una bona feina. Tant de bo qu ·l curs vinent el pogués ja passar a Barcelona; en [*Enric*] Prat [*de la Ribai*] i en [*Josep*] Puig [*i Cadafalch*] hi poden fer molt, i això ·m fa esperar que ·l curs actual serà ·l darrer que passaré a Bilbao. Deu ho faça!

L'exili a Bilbao comportà situacions de penúria que l'obligaren a haver de sol·licitar d'ésser auxiliat, malgrat que, pel seu tarannà, li costava

qui-sap-lo haver de demanar socors material. En una carta des de Bilbao, sense data, li prega a Massó i Torrents (OC, 8, 2011: 264):

Deixa-m ara dir-te que'm convindria cobrar ben aviat l'indemnització, puix del contrari hauré d'emmanllevar diners per acabar el mes, cosa que'm sabrà molt greu haver de fer. Fes, doncs, tots els possibles que pels vols del quinze me sigui enviada l'indemnització, i si creus que això no podrà ésser, digues-m'ho a volta de correu a fi que pugui comensar a fer gestions aprop del Patronat de l'Escola. M'en donaré bastanta vergonya, pero no tindrè altre remei que fer-ho si no m'envieu ben aviat l'indemnització.

Ja retornat a Barcelona, quan s'acostava la tragèdia de la Guerra Civil espanyola, Fabra hagué de resistir la vigilància constant, en tant que capdavanter en l'activitat política en favor dels Països Catalans i la reedificació de la nació que anhelava.

Albert Jané i Jordi Mir titllen d'«episodis excepcionals» els dos que ocorregueren l'any 1934: la destitució de Fabra com a president del Patronat de la Universitat Autònoma de Barcelona per la decisió de mantenir-hi el rigor científic i la catalanitat; i, molt pitjor encara, l'empresonament a bord del vaixell *Ciudad de Cádiz* i després al vapor *Uruguay*, que durà sis setmanes i un dia, arran dels Fets del Sis d'Octubre: un moviment insurreccional del Govern autònom de Catalunya contra la involució conservadora del règim republicà, quan el president Lluís Companys proclamava l'Estat Català de la República Federal Espanyola; un acte que comportà, per part de l'Estat espanyol, una reacció furiosa i la suspensió de l'Estatut de Núria. L'un i l'altre palesen, de fet, que Fabra no podia haver-se quedat a viure amb prou seguretat a Barcelona quan s'acabà la Guerra Civil; a Catalunya s'hagué d'escapolir d'una persecució constant que arribà a preparar un atemptat a les Oficines Lexicogràfiques de l'Institut d'Estudis Catalans que dirigia.

El Comitè Llibertat, de Buenos Aires, independentista i seguidor del president Francesc Macià, conscient de la situació crítica i altament perillosa per què Fabra era obligat a passar, se li adreçà amb un oferiment

d'acollença, que il·lustra fins a quin punt estava compromès i alhora com popularment i arreu es valorava la seva persona i es patia per la seva integritat física i moral. En una carta des de Buenos Aires, signada pel secretari i el president del Comitè, datada el 13 de novembre de 1934, essent el Mestre encara un pres polític, li diuen (OC, 8, 2011: 408-409; la cursiva és meua):

El COMITE LLIBERTAT de Buenos Aires [...] té el deure de refermar la missió fonamental per a la qual fou creat [...] proporcionar ajuts i socorsos, morals i materials, als que sofreixen per la causa catalana: als empresonats, als perseguits, als processats, als exiliats, a tots els que pateixen com a conseqüència de la seva actuació política, social o cultural. [...]

Entre aquests patriotes perseguits, *potser cap altre com Vós té tants drets a l'agraïment i a la veneració del nostre poble.* [...] Si quan recobreu l'aimada llibertat, us trobéssiu incòmode a Barcelona, us preguem que no vacil·leu un moment a creuar la mar i venir a [a]questa noble terra argentina, terra de llibertat i d'amor —*on trobareu catalans freturosos d'abraçar-vos i de proporcionar-vos els consols que siguin a la seva mà.*

Fabra no acceptà l'oferiment generós.

L'any en què acabà la Guerra Civil espanyola fou d'èxode per a molts que fugiren d'un govern que, d'una banda, abominaven i que, de l'altra, els amenaçava ras i curt d'eliminar-los. Fabra n'era un. He fet referència en la introducció d'aquest apartat a un dels inconvenients greus que l'exili massiu comportà: la complexitat d'una organització sòlida suficient per a reunir tots els esforços i treballar útilment per una causa comuna. Des d'una llibertat solament relativa, Fabra hagué de patir els entrebancs per a agrupar-se i coordinar qualsevol programa d'intervenció en benefici de l'eficàcia i de llurs relacions amb els qui es quedaren a la pàtria. En una carta a Joan Coromines, des d'Ille-sur-Têt, datada el 8 d'abril de 1939, li diu, angoixat (OC, 8, 2011: 456):

Estic molt anguniós pel que pugui passar a la gent de l'Institut que s'ha quedat a Barcelona. No sé res d'en Rubió, ni d'en Casacuberta, ni d'en Torres, ni

d'en Climent. El Sr. Ruyra, el vaig deixar greument malalt. En C. Riba és a Boissy; en Miracle és a Tolosa. Quant a en Sánchez-Juan, he vist que *La Vanguardia* li dedica un article laudatori. En López-Picó, sotmès a un interrogatori com a funcionari que era de la Generalitat...

En una altra carta que envià des de Montpeller a Josep Pous i Pagès, datada el 28 de març de 1942, li diu (*OC*, 8, 2011: 533):

Per altra banda no tenia altra cosa a escriure-us (si no era contar-vos les molèsties, angúnies, etc. que passem contínuament els refugiats de Montpeller: ara mateix la policia requisiona els pisos i cambres ocupats pels refugiats espanyols, els quals corren perill de quedar sense casa a fi d'aquest mes).

I a Josep Tarradellas, també des de Montpeller, en data de 30 de març de 1942, se li excusa (*OC*, 8, 2011: 534):

Ara us escric —i ho hauria fet més aviat si aquests dies no hagués estat tan enfeinat amb múltiples gestions que estic fent per a aconseguir el permís de sojorn al departament dels Pirineus Orientals i les que m'ha calgut fer per evitar que la policia em requisicionés el pis—[...].

L'aspecte que feia més embullada, i que obsessionà molts exiliats, la qüestió d'assolir una compacitat entre tots fou la separació dels qui marxaren a Amèrica respecte als qui restaren a Europa. Si, en haver de fugir de la terra pròpia, es feren la idea que estarien plegats, encara que fos repartits en dues o tres ciutats, la realitat a l'hora de la veritat no deixava triar tant com suposaven i això provocà el desencís de molts.

Esment a part mereix la consideració de les dificultats econòmiques. Fabra, com la gran majoria d'exiliats, hagué de sofrir privacions greus respecte a necessitats de primer ordre. En tenim testimonis en els contactes que mantingué per mirar de resoldre-les. Així, escríu a Josep Tarradellas des de Perpinyà, en carta datada el 23 de desembre de 1942, en els termes següents (*OC*, 8, 2011: 556-567):

Estimat amic, Em sap greu haver-vos-ho de dir per escrit, però no em queda altre remei que fer-ho, puix que em trobo en una situació realment anguni-osa, de la qual no veig pas com podria sortir-me sense un ajut vostre. És urgentment que us el demano. [...] dins pocs dies em trobaré sense cap mitjà de vida [...]. Sé que fareu tot el que estigui a la vostra mà per a treure'm de la difícil situació en què em trobo; però, i si no poguéssiu? Esperant amb ànsia la vostra resposta, us abraça cordialment Pompeu Fabra.

En una altra adreçada a Ferran Cuito, escrita des de Prada, datada el 3 de maig de 1944, li diu (*OC*, 8, 2011: 577):

Podríeu desprendre-us de mig quilo de sucre? La Carola ha parlat amb una pagesa que, a canvi d'aquest sucre, li vendria una certa quantitat de patates. Nosaltres, ara, no tenim sinó una minça [sic] quantitat de sucre. No podem, doncs, vendre-li'n; però, en l'endemig, la Carola mirarà de fer-vos arribar unes quantes patates de les escasses que tenim en aquest moment.

No hi calen comentaris. És prou eloqüent el text per a entendre que l'exili li suposà també pensar a poder menjar cada dia, encara que fos poc.

Les circumstàncies que caracteritzaren la vida de Fabra a l'exili són les pròpies d'una situació molt forçada. Tants anys en què allò que preval és l'absència de recursos econòmics, la incertesa del futur, l'enyorança extrema, el sentiment de la injustícia de no poder viure lliurement al propi país, la mancança de prou informació sobre allò que més li interessà, el fet d'haver de treballar a distància, les cartes que no arriben perquè triguen massa o simplement «s'han perdut» pel camí, sentir-se malalt sense saber qui és qui millor et pot socórrer... En tot aquest context en què predominà inevitablement el turment, Pompeu Fabra no deixà mai la tasca ni perdé l'esperança.

El dia de Nadal de 1948, al peu del Canigó, ens deixava: quina paradoxa, que ajunta el naixement (Nadal) i el decés!

4. Càrrecs, compromisos i activitats polítics

Perquè es cossi més clarament la dedicació política a què es lliurà Pompeu Fabra, em referiré a algunes de les responsabilitats que volgué assumir.

Fou president de l'Ateneu Barcelonès i de Palestra, entitat destinada a la formació cívica i sociopolítica dels joves.

El 9 de novembre de 1913, juntament amb l'advocat Francesc Layret, participà en les eleccions municipals del districte VIII de Barcelona, per la Unió Federal Nacionalista Republicana.

El 1914 signà un manifest en què els intel·lectuals catalans donaren suport als aliats en l'esclat de la Primera Guerra Mundial.

El juliol de 1930, s'adreçà, com a president de Palestra, amb Batista i Roca, secretari, al ministre espanyol de «Gracia y Justicia», reivindicant els drets polítics i socials dels presos. En un telegrama li diuen (OC, 9, 2013: 578):

Ministro Gracia Justicia. —Madrid.— Recientes sucesos Prisión Celular Barcelona continuando antiguos malos tratos e ilícito abuso de poder y fuerza contra reclusos indefensos sin castigo culpables impunes siempre, exige por imperio ley depuración responsabilidades que solicita Palestra representativa gran sector juventud catalana indignada ante reiteración atropellos.

En termes anàlegs, el 16 de juliol del mateix 1930, el Mestre adreçà una comunicació al fiscal de l'Audiència de Barcelona (OC, 9, 2013: 579-580):

Se dice, Excmo. Sr., que se han inferido malos tratos de obra a distintos reclusos y que, en dicha prisión, se están reiterando procedimientos y cometándose hechos, no sólo punibles, sino que, y especialmente, repelen toda conciencia libre y todo espíritu humano que no puede ni debe tolerar el atropello, la injusticia y la incivilidad.

Cuesta creer que en los tiempos actuales se trate a un recluso, hombre caído y de hecho indefenso, con procedimientos por antiguos desterrados y

por inhumanos indignos de una sociedad civilizada. [...] nos vemos obligados a llamar la alta atención del Ministerio Fiscal. [...] en esta Cárcel Modelo se hace vivir a los presos casi sin ropa, mal alimentados, con extraordinarios castigos de gran crueldad y larga duración, con escasez de agua y malas condiciones [...] interceptándose la correspondencia [...] y llegando incluso a pegar y maltratar a los presos [...].

No es podia ésser més directe i clar, amb tot el risc que podia comportar una inculpació d'aquesta magnitud.

El gener de 1931, Fabra s'adherí al manifest per a la catalanització de la Universitat de Barcelona.

El 12 de juliol del mateix 1931, formà part d'una candidatura presentada pel Partit Catalanista Republicà en les eleccions a diputat de les Corts Constituents.

El 9 de maig de 1932, una comissió de Palestra lliurà a Francesc Macià, president de la Generalitat de Catalunya, centenars de milers de signatures en favor de l'Estatut de Catalunya. Durant l'acte, Fabra i Macià pronunciaren sengles discursos. En la carta lliurada, entre altres coses, es deia (OC, 9, 2013: 578; la cursiva és meva):

Catalunya vol que la seva voluntat sigui respectada íntegrament [...] a vós, senyor President, com a la més alta representació de Catalunya, us preguem que feu present a tots els nostres diputats *que el poble català, que votà íntegrament l'Estatut, renova avui la seva voluntat que sigui acceptat íntegrament.*

És l'exigència del dret a decidir del poble de Catalunya.

El 18 de desembre de 1933, fou nomenat vicepresident del Consell de Cultura de la Generalitat de Catalunya, presidit per Jaume Serra Húnter.

El 19 de juliol de 1936, a la localitat de Sant Pere de Vilamajor, Fabra ajudà a impedir un intent de crema de l'església parroquial com a reacció immediata a la revolta militar que s'acabava de produir.

El 19 d'abril de 1937, fou nomenat president delegat de la Junta de Relacions Culturals del Departament de Cultura.

El 24 de gener de 1939, des de Sant Feliu de Codines, sortí de matí amb la família, camí de l'exili.

El desembre d'aquest any, fou nomenat membre assessor d'Acció Catalana Republicana.

El mateix Lluís Companys escriví a Fabra una carta des de París, datada el 20 d'abril de 1940, en els termes següents (OC, 8, 2011: 492):

Us suposo assabentat dels tramits succeïts prop de personalitats nacionalistes per a facilitar, el més [aviat] possible, la unitat dels catalans. [...] [s'ha] decidit la formació d'un Consell de persones, quin prestigi, clara i innegable filiació nacionalista [...] podran, ademés, encara, ésser útils a l'afany de persistir en els esforços començats. [...] us demano que volgueu integrar el Consell, per deure i interès patriòtic que a tots obliga [...].

Fabra acceptà per deure moral.

El 25 de novembre de 1944, el Consell Executiu d'Acció Catalana Republicana el ratificà com a membre del Consell Consultiu.

Pompeu Fabra no digué a tot que sí. Trià, per motius ideològics i per objectius finals. En una carta des de Prada, datada el 27 de desembre de 1944, adreçada a Rafael Tasis, li respon sense embuts: «Tot agraint-ho, no accepto l'ofertament del Consell directiu de “Unión Nacional de Intelectuales Españoles”» (OC, 8, 2011: 588).

El 30 de gener de 1945, el president Irla creà el Consell Assessor de la Presidència a l'exili i li n'encarregà la Comissió de Cultura.

Una carta que Carles Pi i Sunyer envià a Fabra, datada a París el 10 de juny de 1945, mostra clarament l'interès que hom tenia a comptar amb la seva col·laboració i complicitat en aquest àmbit. Li escriu (OC, 8, 2011: 608):

El president Irla m'ha encarregat que faci les gestions necessàries adreçades a formar un Govern d'unitat catalana. [...] Una de les seves funcions cabdals haurà d'ésser el vetllar per l'esperit de Catalunya i fomentar la seva llengua i la seva cultura. No pot doncs mancar-hi el prestigi del vostre nòm respectat [...]. Us demano, doncs, d'ésser-hi —més ben dit—, us hi considero ja des

d'ara. [...] Foreu al primer Consell nomenat pel President Companys [...] en aquesta hora en que cal despertar al nostre poble, estimular-ne el recobrament i guanyar-ne la confiança, vos no podeu deixar d'esser-hi.

El juliol del mateix any, s'entrevistà amb Josep Tarradellas, per parlar de la composició del Govern de Catalunya.

En carta datada a París el 4 de setembre de 1945, Carles Pi i Sunyer reclama la col·laboració de Fabra en la formació d'un govern (OC, 8, 2011: 622):

El Govern que, de reeixir, tinc el propòsit de fer, estarà format per representacions del major nombre —si no fos possible de tots— de sectors polítics catalans, junt amb algunes personalitats representatives pel seu prestigi. En aquestes, vos no podeu mancar-hi. [...] es tracta tan sols d'esser-hi, amb el [sic] tot el que vos representeu en aquesta hora en que cal fer l'esforç patriòtic decisiu per a retornar, junt amb la llibertat, la normalitat a la nostra terra.

Hi ha una carta que Fabra escriu a Carles Pi Sunyer, des de Prada, datada el 10 de setembre de 1945, que podria ésser la resposta a la sol·licitud que acabo de transcriure. Li diu (OC, 8, 2011: 625):

Estava fermament decidit (contra el que esperàveu) a dir-vos que no acceptava el vostre oferiment. Però la lectura de la vostra darrera lletra m'ha fet entrar en dubtes. Davant de la conveniència de formar un govern català [...] no puc dir-vos resoludament que *no*; però tampoc dir-vos que *sí* mentre no conegui el programa del govern que us proposeu formar i les persones que s'han d'encarregar de les diferents conselleries. Breu: no us dic que *no*, però encara no us puc dir que *sí*.

El 14 de setembre també de 1945, el president Irla creà el Govern de Catalunya a l'exili i Fabra en fou nomenat conseller: «En virtut de les facultats que em competeixen com a President de la Generalitat, he resolt nomenar-vos Conseller del Govern de Catalunya. Visqueu molts anys. Josep Irla. Sr. Pompeu Fabra. PRADES» (OC, 8, 2011: 626).

5. La posició política de Fabra en tres àmbits capitals: la llengua, el bilingüisme social i el nacionalisme identitari

5.1. *El concepte polític de «llengua»: el Fabra sociolingüista*

Soc conscient que la noció que Fabra tingué sobre la llengua ha estat àmpliament tractada i explicada. No estic, en canvi, tan segur que s'hagi entès suficientment, ni pels seus coetanis ni tampoc pels qui han continuat fins avui l'estudi social de les llengües; observo contradiccions notables entre els elogis que ha merescut l'obra del Mestre i la consciència de les conseqüències que implica la idea que té de la llengua catalana; la veié inseparablement lligada a una anàlisi que ha d'ésser necessàriament política, perquè no es pot sostreure de la realitat social, econòmica, cultural... en què viu; per a ell el català era un dels senyals més fiables en la realitat del desequilibri de forces, en un context en què Catalunya i els Països Catalans estan sotmesos al poder hegemònic de l'Estat espanyol; més genèricament encara, en un univers en què la força de les nacions i dels pobles sense estat és minsa i tendeix a ésser-ho cada cop més, contràriament a allò que s'augurava entorn de llur progressiva puixança.

La idea principal de Fabra sobre com s'havia de redreçar el català se centrà en dues forces contràries que s'havien de saber combinar eficaçment: la llengua es trobava en una situació insostenible, però la realitat sociocultural i política de Catalunya a inicis del segle xx feia possible de plantejar-se'n un canvi profund, radical. Dit amb altres paraules: en la seva teoria per a la reconstrucció de la llengua catalana, prevalgué la consecució absolutament indefugible que deixés d'ésser un idioma subordinat.

Quan explicà què es proposà de fer per a la reordenació del català, fou molt gràfic: mirar de «formar la llengua moderna que fóra sortida de la nostra llengua antiga *sense els llargs segles de decadència literària i de superditació a una llengua forastera*» (OC, 9, 2013: 260; la cursiva és meua).

La solució de continuïtat en l'existència normal del català per a ell no és sinó la conseqüència d'haver esdevingut llengua dominada. Per tant,

sabia que, per bé que es fessin les coses des del punt de vista tècnic; per molt rigorosos que fossin els qui treballaren, amb ell al capdavant, per la recomposició del català, si la societat no recuperava el poder i el prestigi que caracteritzen un estat independent sòlid, acabaria no servint de res o servint de ben poc tota la feinada que s'hi dediqués. I així anà. I a ell, doncs, no el sorprengué.

Des de l'exili, després de la Guerra Civil espanyola, era conscient que caldria tornar a començar, quan la situació ho permetés, tota la tasca que s'havia fet. Així li ho deia a Antoni Rovira i Virgili, amb ràbia, però alhora amb la persuasió de conèixer fins a quin punt les llengües depenen dels poders politicoeconòmics que tenen darrere.

Heus ací com Fabra entengué la normalitat lingüística: coneixement i ús socials de l'idioma, sí, indispensables, és clar; però no hi ha res a fer definitivament, si li falta independència, potència i projecció, que són correlatius amb la independència, la potència i la projecció de la nació.

És per això que, en aquesta via, s'obsessionà per la unitat, la disciplina, la importància de l'acceptació d'un sol codi per al català, perquè sabia més que ningú que la unitat lingüística es correspon amb la unitat de la pàtria; que quan un país es fragmenta, també se'n divideix la llengua: «S'ha parlat avui de la unitat de la pàtria. Jo us dic que els desigs expressats tenen una sòlida garantia d'èxit: la unitat de la llengua» (OC, 9, 2013: 378).

Fabra, en definir el concepte de nació, prengué partit i es col·locà en una línia en què manifestà una coherència total i invariable. En una conferència començà (OC, 9, 2013: 384):

Senyores i senyors:

Són diverses les causes que concorren a la formació d'una nacionalitat. Però el fet principal d'aquesta formació és la llengua.

I aquest fou l'axioma sobre el qual fixà el guiatge del seu treball: si la llengua és la nació com la nació és la llengua, allò que calia reconquerir era una llengua nacional. «Però el català, tot amb tot, no serà una llengua

nacional fins que tots els fills de Catalunya no l'usin, generalment, *tal com ho fan els francesos amb la pròpia*» (OC, 9, 2013: 388; la cursiva és meva). No era, doncs, per a ell, decisiu allò que es pugui dir respecte al nombre dels qui l'entenguin, parlin i escriguin, sinó allò que no es pot explicar millor que amb l'afirmació que fa: haurem arribat a la normalitat lingüística quan el català tindrà la mateixa sobirania i les mateixes funcions que qualsevol altra llengua de cultura que no visqui una subordinació respecte a una altra. La sortida que propugna el Mestre, per tant, és essencialment política. Que, nogensmenys, entenia que calia una feina àrdua i imprescindible per a la màxima extensió social del català, es demostra en el fet que, en la defensa de la planificació lingüística, Fabra s'implicà en la campanya que reivindicava com a deure el recurs a la llengua pròpia (OC, 9, 2013: 566):

En els moments actuals no es concep que una casa comercial catalana, establerta a Catalunya i amb clientela catalana deixi d'usar el català, i exclogui la nostra llengua de les seves relacions amb el públic i fereixi, així, els sentiments catalans de la majoria dels seus clients. [...]

Per tal de donar facilitats a tots els qui desitgin tenir rètols o impresos en català, ens és molt grat oferir-vos el Consultori Ortogràfic de Palestra en el qual se us farà gratuïtament la traducció i correcció de l'ortografia de tots els textos catalans que us interessin.

5.2. El bilingüisme politicosocial

A més de filòleg, lingüista i gramàtic, hom sap que Pompeu Fabra fou traductor. És a dir, estimava les llengües, en tant que sistemes que enquibeixen, interioritzen i exterioritzen la idiosincràsia dels pobles.

Tanmateix, un principi bàsic per a ell fou que la consideració de tots els idiomes comença per la del de cadascú i de cada grup, la qual no ha de perjudicar ni un bri el paper que ha de tenir en el seu àmbit original en nom ni d'una mundialització pretesament favorable ni del menyspreu de l'espai, gran o petit, a què pertany.

Des d'aquesta visió general, per al Mestre no hi havia cap dubte que

Catalunya no és bilingüe; consegüentment, no s'hi ha de fer una planificació lingüística partint de la base que té dues llengües principals. Qualsevol actuació que es programi en la política a Catalunya ha de fer-se considerant-la territorialment monolingüe.

Fabra titllà de nefast el bilingüisme que s'imposava en el seu temps. S'anticipà en la percepció del fenomen instrumentalitzador de la bilingüització, el qual, juntament amb el de la minorització, aixafava durament la llengua catalana en favor de la dominant majoritzada. Era conscient —consciència que, a parer meu, avui ha reculat, amb la concessió fatal d'un estatus per al castellà als Països Catalans que no li correspon— que essent l'espanyol l'idioma oficial a tot l'Estat i, per tant, tenint rere seu un enorme poder, si s'implantava com a llengua pròpia de Catalunya, impossibilitaria la funció que correspon solament al català i, de rebot, n'obstaculitzaria una bona competència, el dialectalitzaria, com s'havia esdevingut i s'esdevé sense aturador encara als nostres dies (aquest fenomen turmentà excepcionalment Pompeu Fabra).

Això no obstant, sabia, elegant d'esperit com era, agrair les passes endavant, lentes i feixugues, que s'havien d'anar fent. En una carta al ministre d'Instrucció Pública Marcel·lí Domingo, com a resultes de l'aprovació per part del Govern provisional de la República del Decret de bilingüisme del 29 d'abril de 1931, li diu (OC, 9, 2013: 564):

D'una manera especial Palestra vol fer-vos present la seva satisfacció perquè el primer català que ha donat un reconeixement legal al dret de Catalunya d'ensenyar en la seva llengua els seus fills hagueu estat vós des del Ministeri d'Instrucció Pública de la República Espanyola.

Referint-se a la formació dels infants, en unes reflexions sobre el català com a llengua de l'ensenyament, arribà a afirmar, segons ens explica un cronista, que «No hi ha res més dolent per aquests [*els nostres infants*] que el bilingüisme» (OC, 9, 2013: 375). Considerava que l'idioma escolar havia d'ésser exclusivament el català i remarcava que aquesta necessitat

no tenia la justificació ni en motius patriòtics ni en motius romàntics: senzillament, era objectivament i històricament l'única adequada.

Una altra crònica d'una conferència de Fabra intitulada *El bilingüisme a Catalunya*, que pronuncià al local de Palestra de Barcelona, reporta que hi sostingué que «com a nacionalistes no podem estar satisfets de l'Estatut *ni de l'article que es refereix a l'ús de les dues llengües catalana i castellana alhora*» (OC, 9, 2013: 389; la cursiva és meva).

El problema torna a ésser avui damunt la taula, molt més complex per la presència de tantes altres llengües que s'usen als Països Catalans a causa de la immigració. Però no ens enganyéssim: aquest fenomen s'ha donat a tot Europa; doncs bé, ni l'alemany a Alemanya, ni el francès a França, ni l'italià a Itàlia, etc., no pateixen cap crisi lingüística respecte a les llengües pròpies a causa dels migrants. Als Països Catalans, l'idioma propi tampoc no està en perill per causa de la immigració; avui l'única llengua que pot fer desaparèixer el català és el castellà (un problema distint, que de fet es dona i en què ara no entraré, és que es manipulin els nouvinguts, de manera que, en llur integració, tendeixin a prioritzar l'espanyol i no el català).

5.3. *El nacionalisme identitari*

He triat aquest àmbit ideològic, perquè he observat que darrerament la importància que se li dona des del punt de vista polític ha sofert un capgirament que no sé entendre. Efectivament, si fa ben poc la nacionalitat i la identitat, ajuntades indissolublement, eren lemes essencials, avui, sobtadament, des de grups i persones que defensen el sobiranisme, es tendeix a deixar-los de banda, com si fossin un destorb. Podem dir que hem aconseguit que naturalment Catalunya es consideri arreu una nació? No. La resposta no la dono jo, sinó que és ben clara per part d'un gruix important d'unionistes endògens i exògens, que neguen rotundament aquesta condició: l'única nació que reconeixen és l'espanyola. *Nacionalisme* té un sentit inequívoc: «Ideologia i moviment que reivindica l'organització política independent d'una nació» (*Diccionari de la llengua catalana*, Institut d'Estudis Catalans, 2a edició; Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2007, p. 1155). En podem prescindir?

Quant al concepte *identitat*, ocorre semblantment. Torno al *Diccionari*. Hi diu, en l'accepció 2 2: «Conjunt de característiques que fan que una persona o una comunitat sigui ella mateixa»; no puc resistir-me a copiar els dos exemples que il·lustren la definició: «*La llengua forma part essencial de la identitat d'un poble. Identitat nacional*» (*op. cit.*, p. 931).

Segurament víctimes del fenomen mal entès de la mundialització, alguns polítics i ideòlegs i sociòlegs miren de contemporitzar i traeixen el valor dels mots i els sentiments de les persones i les comunitats que formen, tot demanant-los que no es capfiquin en la qüestió identitària. No hi trobo altra explicació que no sigui la renúncia a ésser qui som; amagar la identitat per tal d'ésser com els grups més poderosos. De què s'ha d'alimentar una veritable i positiva mundialització si no és de la varietat de pobles, cultures, llengües existents a l'univers? Si es deixa d'ésser allò que s'és, què s'aporta, com a individu o com a grup, a la mundialització?

Fabra tenia molt clar per què els governs centralistes espanyols han procurat la glotofàgia del català per part del castellà: perquè així eliminaven tot un poble, llengua i idiosincràsia. Hem després la seva lliçó? Tant el nacionalisme com la identitat s'han de judicar per allò que són, que es proposen i que fan. El Mestre no tenia dubtes sobre la conveniència d'elaborar i difondre un missatge que fos alhora nacionalista i identitària, i, doncs, que tingués validesa transversal, més enllà de les adhesions ideològiques d'altra mena.

Ens ha deixat mostres evidents de la idea que ell tenia sobre el nacionalisme que calia defensar. En el discurs d'inauguració de Palestra, parlà de l'alliberament reflexiu; no excloent; progressista, perquè cal cercar la millora en el benestar social de tothom. Un nacionalisme que havia d'aglutinar, que havia de mantenir la unitat dels ciutadans en una causa noble (*OC*, 9, 2013: 556 i 573; la cursiva és meua):

Palestra té un sentit essencialment patriòtic. [...] amb un patriotisme conscient, reflexiu, seriós, però al mateix temps no xovinista, àmpliament humà. [...]

La pàtria és la terra i el poble i tot allò que el poble pot fer damunt d'aquesta terra. Entra dins el concepte de pàtria tant la llengua com l'expres-

sió de l'ànima del poble i de la seva cultura, *com la seva economia com a expressió de la seva activitat per a satisfer les seves necessitats.* [...]

Vivim de cara al món i si volem la plena sobirania per al nostre poble és per a millorar la qualitat dels nostres conciutadans i per obtenir que Catalunya, intensament civilitzada, pugui oferir una *efectiva col·laboració en l'obra de millorament i progrés de la humanitat.*

La idea d'unitat apareix com a principal al llarg del discurs (OC, 9, 2013: 558):

La plena sobirania de què fretura la nostra terra [...] sols podrà venir per un esforç constant de tots els catalans units i disciplinats en la realització de llur inalterable voluntat d'aconseguir la llibertat nacional.

En un missatge reportat de la Presidència a la Junta General Extraordinària de Palestra s'insisteix (OC, 9, 2013: 576):

És per aquestes raons que ens adrecem a tots els catalans de qualsevol partit que sien, perquè s'uneixin en aquests moments solemnes [Proclamació del Govern de Catalunya i la República Espanyola] per a Catalunya i pràcticament laborin tots en l'obra de consecució dels ideals nacionals. [...]

I per damunt de tot siguem lleials a En Francesc Macià, que és avui el símbol de Catalunya i de la Llibertat. Amb la nostra unió i la nostra lleialtat, proclamem ben alt i de cara a tothom que avui al volt de Macià hi ha tot el poble de Catalunya. Acceptant-lo i reconeixent-lo com a President seu, i disposat a acceptar i complir les seves disposicions.

Defensà l'Estatut de Catalunya amb uns termes polítics que resulten, dissortadament, d'una actualitat sorprenent: hi reclamà el respecte total al dret de decidir dels pobles (OC, 9, 2013: 569; la cursiva és meua):

Però el mínim de llibertats contingut en l'Estatut i consagrat pel referèndum popular és intangible. *Ni a dintre ni a fora de Catalunya, existeix cap persona ni cap corporació que tingui dret a modificar-lo al seu albir, sinó el poble mateix que el votà.*

Fabra propugnava, en suma, un nacionalisme que fes créixer el país en un context en què prevalgués la llibertat, la justícia, la igualtat, la solidaritat. Per això participà vivament a reclamar drets socials inalienables. Exigia solucions per als diversos àmbits de la vida quotidiana. En el discurs inaugural de Palestra fa una al·lusió impecablement sindicalista (OC, 9, 2013: 560):

...ha de vetllar en primer terme que sigui escrupolosament observada i complerta la legislació que protegeix i regula els treballs dels menors quant a l'edat en què poden començar a treballar, les prohibicions referents a treballs massa pesats, les condicions higièniques que han de reunir els tallers i les fàbriques, l'horari del treball, el règim de vacances, etc.

Republicanista com era, retreia allò que des d'Espanya s'activava contra la nació catalana. Essencial és el que denuncià sobre la separació volguda dels territoris dels Països Catalans, un fet que avui reconeixem com a estratègia per a dividir-los i que Fabra ja copsà, doncs, a inicis del segle passat (OC, 9, 2013: 568):

Uns articles de la Constitució de la República Espanyola [...] volen privar el nostre acostament polític, en una eventual federació de totes les Terres Catalanes. Però si hi ha qui vol posar obstacles a la nostra unió política, no hi ha qui ens pugui privar de mantenir una sincera i cordial germanor espiritual entre les terres que foren una sola per llur història, que ho són avui encara per la llengua i que esperem que seguiran essent-ho demà per la voluntat de llurs fills. És per això que us proposo que aquesta Junta general vulgui trametre una fèrvida salutació als nostres germans de València i de Mallorca, testimoniatge d'afirmació de la nostra unitat nacional.

El professor Jordi Ginebra (2019: 110-119) aporta una documentació de gran interès: «Una entrevista amb Pompeu Fabra de 1932 no consignada fins ara». Hi fa esment de les paraules de Pompeu Fabra en resposta a una entrevista, en què fa referència a la República espanyola; Ginebra, tot i que en apèndix reproduïx el text original en francès, en fa la

traducció al català (op. cit., p. 113; llevat de l'expressió *incomprensió absoluta*, que és en cursiva per Ginebra, la resta de la cursiva és meva):

Senyor [...] *l'actitud envers nosaltres dels republicans espanyols és per a Catalunya, que els havia fet confiança, una decepció cruel. Els qui amb més bona voluntat consideren el nostre problema no n'han entès res i, segurament, no el poden entendre. Aquesta incomprensió absoluta d'Espanya és terrible, perquè no admet cap solució [...]. No crec pas que l'Estatut rebaixat que ens preparen aporti un gran canvi a la nostra situació present.*

He deixat per al final aturar-me un instant en un desig en què també ens trobem amb Pompeu Fabra: el de la república catalana. M'hi referiré mitjançant les paraules d'un altre insigne lingüista i filòleg, deixeble seu: Joan Coromines. Ell defineix Fabra com «un gran ciutadà, un gran patriota, per altra part un talent excepcional capaç de brillar en activitats molt diverses, i també *un home extraordinàriament hàbil i ben dotat per conduir els seus conciutadans pels camins més útils a les essències col·lectives*» (Coromines, 1971: 394; la cursiva és meva).

Aquest home, Fabra, tan excepcional desitjà i celebrà l'adveniment de la República. Hom sap que Coromines no era precisament una persona especialment emotiva, per la qual cosa, considero d'un valor destacat les paraules que expliquen la trobada amb el Mestre, el dia tan assenyalat del 14 d'abril de 1931:

Les seves conviccions polítiques i nacionals eren mantingudes amb una senzillesa i una força sense parió. Els meus ulls s'humitegen quan em recordo d'aquell 14 d'abril en què, tornant de la proclamació de Macià a la plaça de Sant Jaume, com magnetitzat, sense saber que ell hi era, vaig pujar a una hora desavinent l'escala de les nostres Oficines [Lexicogràfiques], on el vaig trobar [a Fabra] inesperadament [...]; decidit, se'm va acostar amb els braços oberts i vam abraçar-nos, l'única abraçada que he rebut d'ell en tota la meua vida, mentre el cor batejava ben fort sota el pit, amb una exultació desbordant (Coromines, 1971: 406).

Fabra era ben conscient de la magnitud de la labor amb què Catalunya estava compromesa, que no era gens fàcil perquè el país no es trobava en situació favorable, ben al contrari (OC, 9, 2013: 562-563; la cursiva és meua):

Palestra veu clar que l'obra que emprèn és llarga, plena de dificultats, *desproporcionada segurament a les seves forces avui encara escasses*: però té fe en el triomf del nostre poble, en els destins de Catalunya, i aquesta fe ens farà seguir avant. Pobles en situació més precària que la nostra han estat alliberats per llur propi esforç.

En una entrevista que li feren l'any 1944, a l'exili, reblà la seva esperança davant les adversitats gegantines (OC, 9, 2013: 672):

Mai no he perdut la meua fe en Catalunya. Jo he estat sempre dels optimistes, dels que han cregut fermament que la nostra pàtria superaria totes les proves, tots els obstacles, totes les persecucions. He tingut confiança en els catalans i crec que l'amor a la pàtria farà convergir en un bloc comú totes les voluntats, totes les aspiracions i tots els esforços.

Pompeu Fabra és viu, perquè és vigent. Cal que aprofitem i recuperem les seves lliçons entorn de dos aspectes d'una sola realitat: de la llengua i de la pàtria.

Bibliografia

- COROMINES, Joan (1971). *Lleures i converses d'un filòleg*. Barcelona: Club Editor. El Pi de les Tres Branques. Biblioteca Vària del Principat, València i les Illes, volums II-III.
- GINEBRA, Jordi (2019). «Una entrevista amb Pompeu Fabra de 1932 no consignada fins ara». *Els Marges*, núm. 119 (tardor de 2019), p. 110-119.
- OC = FABRA, Pompeu (2005-2013). *Obres completes*. 9 volums. Barcelona, València, Palma: Institut d'Estudis Catalans / ECSA / Edicions 62 / Edicions Tres i Quatre / Moll. Direcció de Jordi Mir i Joan Solà.

Sumari

Pròleg. La importància de la divulgació de la normativa	5
<i>M. Teresa Cabré Castellví (UPF, IEC)</i>	
Pròleg	7
<i>Nicolau Dols Salas (UIB, IEC)</i>	
Presentació	11
<i>Daniel Casals i Martorell (UAB, SCLL)</i> <i>i Mar Massanell i Messalles (UAB, IEC)</i>	
Pompeu Fabra, entre la ciència i la política	31
<i>Joan Martí i Castell (URV, IEC, RABLB)</i>	
L'ensenyament del valencià en la premsa durant la Segona República (1931-1936)	55
<i>Josep Daniel Climent Martínez (IES Cid, UOC)</i>	

La «Secció filològica» (1956-1960), de Mateu Piguillem i Casadejust, a <i>Jovenívola</i> , butlletí interior de l'Orfeó Català	85
<i>Mar Massanell i Messalles (UAB, IEC)</i>	
<i>Català de primera mà</i> (1982-1983), de Televisió Espanyola a Catalunya. La transmissió de la normativa lingüística als mitjans audiovisuals	149
<i>Daniel Casals i Martorell (UAB, SCLL)</i>	
L'ensenyament del valencià a través de les revistes locals i dels BIM (butlletins d'informació municipal) al voltant de la Transició democràtica (1970-1990)	195
<i>Emili Casanova Herrero (UV)</i>	
Ideologies i tries lingüístiques a la Mallorca del segle xx (1970-1990), a través dels articles de premsa dels lingüistes Gabriel Bibiloni i Joan Melià	281
<i>Rosa Calafat Vila (UIB)</i>	
<i>Digui, digui...</i> , primer curs multimèdia d'aprenentatge de català per a no catalanoparlants	301
<i>Joan Melcion Tenas (UAB)</i>	
<i>Estira la llengua!</i> (2012-2016): despertant la militància lingüística des de la ràdio pública d'Andorra	325
<i>Agustí Mas i Montroig (Ràdio i Televisió d'Andorra, 2006-2016)</i>	
El pes de la norma en la societat i el mandat de l'ortografia: <i>El gran dictat</i>	347
<i>Marc Guevara Claramunt (UAB)</i>	

«Ras i curt» (<i>VilaWeb</i>). Ensenyar llengua en un país de llenguaferits <i>Jordi Badia (VilaWeb)</i>	371
«De tomatos i tendurs: les nostres paraules», de l' <i>Informador de la Costera</i> <i>Vicent F. Garcia Perales (UCH-CEU)</i>	393
La columna «Pren la paraula», de Josep Lacreu, al diari <i>Levante-EMV</i> : arguments per a un model de llengua en un marc d'usos inconsistents <i>Josep Àngel Mas Castells (UPV)</i>	451
<i>Tenim paraula</i> : les píndoles educatives d'InfoTV <i>Francesca Romero Forteza (UPV)</i>	475
El català de l'Alguer als mitjans de comunicació. Entrevista a Miquel Serra <i>Agustí Mas i Montroig</i>	493
Resums	507
Abstracts	517
Currículums dels editors i dels autors	527

El llibre *Els mitjans escrits i audiovisuals com a formadors lingüístics* completa la trilogia iniciada per *L'extensió social de la normativa als mitjans de comunicació* (2018) i continuada per *La premsa, la ràdio i la televisió com a agents difusors de coneixements lingüístics* (2020), publicats en aquesta mateixa col·lecció. Editat per Daniel Casals i Martorell i Mar Massanell i Messalles, el volum que el lector té a les mans està encapçalat per dos pròlegs, un de Maria Teresa Cabré Castellví, presidenta de l'Institut d'Estudis Catalans, i un altre de Nicolau Dols, president de la Secció Filològica; una presentació dels curadors, i un capítol marc de Joan Martí i Castell. Com a resultat d'un projecte de recerca sobre aquesta línia, el nucli del llibre el conformen dotze estudis monogràfics d'espais sobre la llengua catalana que els mitjans de comunicació han difós durant el segle xx i començament del segle xxi. Completa aquest volum una entrevista al periodista i divulgador lingüístic alguerès Miquel Serra.

